

DİL ARAŞTIRMALARI

PROF. DR. ELÖVSET ZAKİROĞLU ABDULLAYEV
ANISINA ARMAĞAN

EDİTÖR
DOÇ. DR. İLKİN GULUSOY

PROF. DR. ELÖVSET ZAKİROĞLU ABDULLAYEV – 100

DİL ARAŞTIRMALARI

PROF. DR. ELÖVSET ZAKİROĞLU ABDULLAYEV
ANISINA ARMAĞAN

Editör
Doç. Dr. İlkin GULUSOY

Kitabın Adı : DİL ARAŞTIRMALARI
(PROF. DR. ELÖVSET ZAKİROĞLU ABDULLAYEV
ANISINA ARMAĞAN)

Editör : Doç. Dr. İlkin GULUSOY

İnceleyenler : Prof. Dr. İkram KASIMOV (Azerbaycan)
Prof. Dr. Mahire HÜSEYNOVA (Azerbaycan)
Prof. Dr. Ayabek BAYNİYAZOV (Türkiye)
Prof. Dr. Atilla JORMA (Makedonya)

1. Baskı : Kasım 2020 ANKARA

ISBN : 978 - 625 - 7714 - 38 - 9

Yayın No. : 955

Tüm hakları yazarlarına aittir. Yazarlarının izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

DİL ARAŞTIRMALARI

İÇİNDEKİLER

ƏLÖVSƏT ABDULLAYEV – 100 <i>Elbrus AZİZOV</i>	2
<u>BÖLÜM 1.</u> SAYLARIN SEMANTİK-FUNKSIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR <i>Senuber ABDULLAYEVA</i>	6
<u>BÖLÜM 2.</u> ABDÜRRAHİMBEY HAKVERDİYEV'İN “QOCA TARZƏN / İHTİYAR TARCİ ADLI HİKAYESİNDE CÜMLE TÜRRLERİ <i>Könül GULİYEVA, Sema ŞAHİN DEDE</i>	15
<u>BÖLÜM 3.</u> GÜNÜMÜZƏ QƏDƏR GƏLİB ÇATMAMIŞ BƏZİ NAXÇIVAN OYKONİMLƏRİNİN TARİXİ-LİNQVİSTİK TƏHLİLİ (XIX-XX ƏSRLƏRƏ AİD RUSDİLLİ MƏNBƏLƏR ƏSASINDA) <i>Gilehanım PAŞAYEVA</i>	43
<u>BÖLÜM 4.</u> ESKİ TÜRKÇEDEN ÇAĞATAY TÜRKÇESİNƏ ANLAM DEĞİŞİMİNƏ UĞRAMIŞ KELİMELER <i>Onur KURUKAYA</i>	60
<u>BÖLÜM 5.</u> ARAPÇADA ŞAHİS ADLARININ ŞEKİL BİLGİSEL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNƏ <i>Coşkun ZEKİ</i>	93
<u>BÖLÜM 6.</u> AZERBAJCAN TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ ŞEKİL BİLGİSİ KİTAPLARINDA KÖK VE EK KAVRAMI ÜZERİNƏ <i>İlkin GULUSOY, Ceren BULUT</i>	112

DİL ARAŞTIRMALARI

BÖLÜM 6.

AZERBAIJAN TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ ŞEKİL BİLGİSİ KİTAPLARINDA KÖK VE EK KAVRAMI ÜZERİNE

İlkin GULUSOY

Doç. Dr.,

T.C. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Orcid: 0000-0002-0768-9803

Ceren BULUT

T.C. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

Dilbilim alanında karşılaştırmalı araştırmalar yapmak büyük bir önem arz etmektedir. Son yıllarda karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarının gerek Azerbaycan'da gerekse Türkiye'de öne çıkmaya başladığı görülmektedir. “Bu, bir taraftan, uzun yıllar farklı sebeplerden dolayı birbirinden uzaklaşmış Türk halklarının yaklaşıma isteğine bağlıysa, diğer taraftan dilbilimcilerin Türk dilleri ailesinin aynı kökten gelmiş olduğunu ve bir bütün halinde varoluşunu dünya dilbilimine kanıtlama isteği ile ilgilidir.” (Gulusoy, 2019: 4).

Dünya dilleri arasında Türk dilinin mensup olduğu grup “Ural Altay Dil Ailesi”nin Altay koludur. Araştırmacılar tarafından, Türk yazı dilinin ele geçen ilk örnekleri Orhun abidelerinin olduğu ifade edilse de çoğu kaynaktan ve bilimsel araştırmalarda Türkçenin kökeninin çok daha gerilere dayandığı gösterilmektedir. Şükrü Halûk Akalın, Türkçenin en az 6 bin yıldır varlığını koruduğunu söylemektedir (Akalın, 2009).

Günümüzde çoğu yazı dili haline gelmiş olan Oğuz grubu Türk lehçeleri şunlardır: Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmençe, Gagauzca, Irak'ta Türkmen diye anılan Türklerin lehçesi, İran'ın Horasan bölgesinde konuşulan ve henüz yazı dili olmayan Horasan Türkçesi, Fars eyaletinde konuşulan Kaşkay Türkçesi ile diğer bazı Oğuz oymaklarının ağızları (Karakaş, 2020: 2). Azerbaycan

DİL ARAŞTIRMALARI

Türkçesi ve Türkiye Türkçesi, Oğuz grubuna dâhil olmakla beraber Batı Türkçesi kolunu oluşturmaktadır. Oluşum bakımından her ikisi de çok eskilere dayanmaktadır.

Türkler 13. yüzyıla kadar tek bir yazı dilini kullanmışlardır. 13. yüzyıldan başlayarak yazı dilinde farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. “Batı Türkçesinin içinde saha bakımından zamanla iki daire meydana gelmiştir. Bunlardan biri Azeri ve Doğu Anadolu sahasını içine alan Doğu Oğuzcası, diğeri Osmanlı sahasını içine alan Batı Oğuzcasıdır. Doğu ve Batı Oğuzcaları arasında ilk asırlarda çok küçük saha farkları dışında bir ayrılık mevcut olmamış, bu saha farkları yavaş yavaş genişleyerek ancak 17. asırdan sonra Doğu ve Batı Oğuzca dairelerini meydana getirmiştir” (Ergin, 2009: 15).

Azerbaycan Türkçesi, Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu ve bu saha içinde gelişen yazı dilinin adıdır. Batı Türkçesinin bir kolu olan Azerbaycan Türkçesinin olduğu Kafkasya; Türkiye ile diğer Türk illeri arasında önemli bir yer ve Anadolu Türkçesinin de tek yaşam kaynağıdır. Bu yaşam kaynağı Güney Azerbaycan’ı da kapsamaktadır. Oğuzcaya dayalı olarak 13. asırdan günümüze kadar kullanılan Batı Türkçesi zamanla Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olarak iki kola ayrılmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesi Doğu Oğuzcası, Osmanlı Türkçesi de Batı Oğuzcasıdır (Karakaş, 2020: 4).

Türk lehçeleri tarih boyunca coğrafi şartlar ve politik nedenlerden dolayı kendi kolları arasında farklılıklar göstermeye başlamıştır. Bugün Çağdaş Türk lehçeleri olarak adlandırılan yazı dilleri arasında anlam bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Dilin doğası gereği bu farklılıklar doğal karşılanmaktadır. Diğer Türk lehçelerine nazaran Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi birbirine benzer en yakın iki dili oluşturmasına rağmen bunlar arasında da bazı farklılıkları görmek mümkündür. Bu farklılıklar dilbilgisi kitaplarında bazı kavramların tanımlanmasında ve yorumlanmasında da görülmektedir. Son yıllarda Türk lehçeleriyle ilgili çalışmalar yakın lehçeler arasında zamanla oluşan farklılıkları ve benzerlikleri ortaya çıkararak yaşanan değişimlerin tespitini kolaylaştırmaktadır.

Bu çalışmada da Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi şekil bilgisi kitaplarında yer alan ek ve kök kavramı üzerinde durulacaktır.

DİL ARAŞTIRMALARI

Gramer kitaplarında ek ve kök kavramının ne şekilde tanımlandığını bilmek her iki yazı dilinde yer alan morfolojik unsurların işlevlerini daha iyi anlamaya da olanak sağlayacaktır. Bu çalışma, karşılaştırmalı araştırmaların son yıllarda hız kazanmasıyla birlikte bu doğrultuda yapılan araştırmalara katkı sağlaması bakımından önemlidir.

1. Şekil Bilgisi Kitapları

1.1. Azerbaycan Türkçesi Şekil Bilgisi Kitapları Hakkında

Muhtar Hüseyinzade'nin, *Müasir Azerbaycan Dili, Morfologiya* adlı kitabı içerik olarak incelendiğinde "Giriş" kısmında dilbilgisi, morfoloji/şekil bilgisi, kök ve ek, kelime türleri hakkında genel bilgiler verildiği görülmektedir. Daha sonra şekil bilgisi konusu alt başlıklar şeklinde ele alınmaktadır. Kitapta nitk hisseleri/kelime türleri adı altında esas nitk hissesi, kömekçi/yardımcı nitk hissesi ve hüsusi/özel nitk hissesi olmak üzere üç ana başlıkta öğrenilmektedir. Esas nitk hissesi kendi içerisinde isim, sıfat, say, evezlik/zamir, fiil, zarf gibi bölmelere ayrılarak detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Kömekçi nitk hisseleri ise, kendi içerisinde koşma, bağlayıcı, edat, modal sözler, nida olarak gruplara ayrılır. Dilbilimci, hususi nitk hissesi adı altında ünlem ve taklidi sözlerden bahsetmektedir. Konular detaylı olarak anlatıldıktan sonra örneklerle pekiştirilmektedir (Hüseyinzade, 2007).

Gazenfer Kasımov'un, *Müasir Azerbaycan Dili, Morfologiya* adlı kitabının giriş kısmında da dilbilgisi, şekil bilgisi, kök ve ek hakkında genel bilgiler yer almaktadır. Devamında M. Hüseyinzade'nin kitabından farklı olarak, kelime türleri esas nitk hissesi ve kömekçi nitk hissesi olmak üzere iki ana başlıkta incelenmektedir. G. Kazımov, ünlemleri de yardımcı kelime türleri arasında vermiştir. Dilbilimci daha önce bilinenleri anlatmanın yanı sıra kendi görüşlerini de eklemiş ve her bir konu ile ilgili örneklerin sayısını artırarak açıklamalarını daha anlaşılır kılmaya çalışmıştır (Kazımov, 2010).

Buludhan Halilov'un, *Müasir Azerbaycan Dilinin Morfologiyası* adlı kitabı iki ciltten oluşmaktadır. Birinci ciltte gramer bilgisi, şekil bilgisinin türleri, ekler, kelime türlerinin tasnifi ilkeleri, gramatik kategorilerden bahsedilmekte, ikinci ciltte ise kelime türleri esas, kömekçi ve hüsusi nitk hisseleri olmak üzere üç ana başlıkta incelenmektedir. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisi kitaplarında

DİL ARAŞTIRMALARI

sistematiik bir şekilde işlenen konular bu kaynakta da sistemli olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelime türlerinin detaylı şekilde incelendiği ikinci ciltte konuların anlatım şekli yukarıdaki şekil bilgisi kitapları ile aynıdır (Halilov, 2016).

Gülafe Abdullayeua'ya ait *Müasir Azerbaycan Dili (Morfolojiya-Sintaksis)* kitabı hem şekil bilgisi hem de söz dizimi konularını birlikte ele aldığı için büyük önem taşımaktadır. Kitap beş bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölüm şekil bilgisi konularını oluşturmaktadır. Son iki bölümde ise Azerbaycan Türkçesi söz dizimi konuları ele alınmaktadır. G. Abdullayeua da eserinde daha önce yayınlanan dilbilgisi kitaplarına dayanarak kelime türlerini esas ve kömekçi nitk hisseleri olmak üzere iki bölümde incelemektedir (Abdullayeua, 2013). Kitap, konuların detaylı olarak anlatılması bakımından dikkat çeker.

1.2. Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi Kitapları Hakkında

Türkiye'de dilbilim çalışmalarına baktığımızda Muharrem Ergin'in yazdığı *Türk Dil Bilgisi* kitabının önemli bir yere sahip olduğu görülebilir. Kitapta dilbilgisi konuları genel olarak üç ana başlık: "1. Sesler, 2. Kelimeler, 3. Kelime grupları ve cümleler" adı altında verilmekte ve kelime türleri isim, sıfat, zarf, zamir, fiil ve edatlar olmak üzere altı grupta incelenmektedir (Ergin, 2009). Muharrem Ergin, kitapta yer alan gramer konularını ezber tekniğiyle değil Türkçenin problemlerine göre ele almıştır. Konuları çeşitli yönleriyle incelemiş, örneklerle pekişirmiştir.

Tahsin Banguoğlu *Türkçenin Grameri* adlı kitabında dilbilgisini üç bölüm şeklinde incelemektedir: 1. Ses Bilgisi, 2.Yapı Bilgisi, 3. Söz Dizimi. Ayrıca eserin sonunda "Adlamalar, Kaynaklar ve eserde kullanılan Kısaltmalar" da yer almaktadır (Banguoğlu, 1984).

Yüksel Göknel'in *Modern Türkçe Dilbilgisi* kitabı da dilbilim açısından önemli olup, bu sahada yazılmış özgün eserlerden biridir. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüme geçmeden önce dilbilgisi ile ilgili kısa bir bilgi verilmektedir. Ardından sesler, seslerin birleşmesi, ses uyumları, üst fonemler, duraklar, tonlama, morfemler, dil, konuşma, sözcükler, isimler, sıfatlar, fiiller, zarflar, yönverenler, eklerle yapılmış ana sözcükler, ekli isimler, ekli sıfatlar, ekli fiiller, ekli zarflar, edatlar olmak üzere toplamda 21 konu ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise üretim ve dönüşüm, cümle yapma, anlam bölümü,

DİL ARAŞTIRMALARI

ses kuralları, ana cümlelerin türetilmesi, ana cümle, yönverenler, dönüşmüş cümleler, ana cümlelerin sıfata dönüşmesi, ana cümlelerin isme dönüşmesi, ama cümlelerin zarfa dönüşmesi olmak üzere toplamda 11 konu yer almaktadır (Göknel, 1974).

Tahir Nejat Gencan'ın *Dilbilgisi* adlı kitabı, Türkçenin anlatım olanaklarını yansıtan metinlerin tanıklığında, Türkçenin yapısından doğan kuralların örneklerle belirlendiği özgün bir çalışmadır. Tahir Nejat Gencan, dilbilgisi kitabıyla ilgili yargılarını, çalışmasının “Ön söz” kısmında dile getirmiştir. Eserde dilbilgisi kuralları sade, anlaşılır bir şekilde anlatılmaktadır. Kitap, Türkçeyi bilinçli ve özenle kullanmak isteyenler için temel bir kaynak niteliğindedir. Dilbilgisi kitabı klasik ve modern bakış açısını birleştirmiştir. Klasik anlayışın tersine, söz dizimine başta yer verilmiştir. Her kural en ince ayrıntısına kadar incelenmiş ve örneklerle de daha anlaşılır bir hale getirilmiştir (Gencan, 1979).

Haydar Ediskun'un, *Türk Dilbilgisi* kitabının içeriğinde ses bilgisi, biçim bilgisi ve cümle bilgisi konuları yer almaktadır. Bu eser, Türkçeyi ses özellikleri, kelime, hece ve cümle özellikleriyle ele alıp inceleyen, ayrıca tarihsel gelişimi hakkında da kolay anlaşılır dille bilgi veren bir dilbilgisi kitabıdır (Ediskun, 1999).

Zeynep Korkmaz'ın dilbilgisi üzerine detaylı bir şekilde ele aldığı, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* kitabı içerik olarak, Türkiye Türkçesinin şekil bilgisini ele almaktadır. Kitabın “Ön Söz” kısmında Türkçenin şekil bilgisi hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır. “Giriş” bölümünde ise başlıca dil aileleri ve Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri, Türk dilinin tarihi dönemleri, Türkiye Türkçesinin tarihi gelişimi gibi genel konulara değinilmektedir. Dört ana bölümden oluşan eserin, “Şekil Bilgisinin Ana Özellikleri ve Kelime Yapımı” adını taşıyan birinci bölümünde kelimeler kökleri, yapıları ve anlam ilişkileri gibi çeşitli özelliklerine göre verilmektedir. Yapım ve çekim eklerinin örneklerle anlatıldığı bu bölümde, ek kalıplaşması olaylarına da değinilmektedir. “Anlamlı Kelimeler” adlı ikinci bölümde adlar, sıfatlar, zamirler, fiiller, bildirme kipleri, tasarlama kipleri, birleşik fiiller, çekimsiz fiiller çeşitli özelliklerine göre anlatılmaktadır. “Görevli Kelimeler” adını taşıyan üçüncü bölümde edatlar ve bağlaçlar, yapıları, çeşitleri ve görevleri bakımından bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. “Anlamlı-Görevli Kelimeler” adıyla verilen dördüncü bölümde ise ünlemler; kökenleri, cümledeki

DİL ARAŞTIRMALARI

yerleri ve görevleri gibi çeşitli açılardan değerlendirilmektedir (Korkmaz, 2009).

2. Kök Kavramı Üzerine

2.1. Azerbaycan Türkçesinde Kök Kavramı

Azerbaycan Türkçesinde kök kavramı detaylı bir incelemeye tabi tutulmaktadır. Muhtar Hüseyinzade ek ve kök ayrımını altı maddede dile getirmiştir: 1. Kök sözün esasını teşkil etmektedir. 2. Sözün kökü, ek dışında da kullanılabilir. 3. Kökün bağımsız bir sözcüksel anlamı vardır. 4. Kök, sabittir, değişmemektedir. 5. Bir sözcüğün kökü birçok ek alabilmektedir. 6. Azerbaycan Türkçesi kökenli söz köklerinin yalnız sonuna ek ilave edilmektedir (Hüseyinzade, 2007: 7).

Gazenfer Kazımov, *Müasir Azerbaycan dili (Morfologiya)* adlı kitabında kök kavramını şu şekilde tanımlar: “Sözün bağımsız anlamı olan, ayrı ayrı olarak da kullanılabilen ve değişmeyen kısmına kök denir.” (Kazımov, 2010: 29). Kazımov’a göre, Söz kökünün, Türk dilleri arasında birtakım özellikleri vardır: Kök, sözcüğün bağımsız bir sözcüksel anlama sahip kısmı olup, sözün esasını teşkil etmektedir. Söz kökü, eklerden bağımsız olarak da kullanılabilir. Bir kök, birbirinden farklı ekler alabilir. Bütün Türk dillerinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de söz kökü sabittir ve değişmez (Kazımov, 2010: 30).

Buludhan Halilov’un tanımına göre, dilbilim alanında sözün bağımsız kısmına kök, bağımsız olmayan kısmına ise ek denilmektedir. Halilov, örnekler dâhilinde kök kavramının özelliklerini şöyle dile getirir: “Kök sözün bağımsız ve anlamlı kısmıdır. Sözün kökü ekten ayrı olarak da kullanılabilir. Örneğin; *dil* sözü kök olarak sabit kalıyorken, ardından gelen ekler değişiklik gösterebilmektedir; *dil+çi*, *dil+çek*, *dil+li*, *dil+siz* vs.” (Halilov, 2016: 46).

Gülare Abdullayeva, *Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya-Sintaksis)* adlı kitabında konuyla alakalı araştırma yapan önemli isimlerin görüşlerine de yer verdikten sonra: “Kök, sözün en küçük birimi ve bağımsız sözcüksel anlamı olan kısmıdır (Abdullayeva, 2013: 9) şeklinde açıklama yapar.

2.2. Türkiye Türkçesinde Kök Kavramı

DİL ARAŞTIRMALARI

Muharrem Ergin'e göre kök kavramının tanımı şu şekildedir: "Kök bir kelimenin manası ve yapısı bozulmadan parçalanamayan şeklidir. Demek ki kök, manalı en küçük dil birliğidir. Kökler tek başlarına veya eklerle birleşmek suretiyle kullanılırlar. Kelime dediğimiz tek başına kullanılan manalı ve vazifeli ses veya ses toplulukları ya kök halinde bulunan veya kök ve eklerin birleşmesinden meydana gelen dil birlikleridir. (...) Bir kelimeyi, varsa eklerine ve köküne ayırabiliriz. Fakat kökü, bozmadan daha küçük parçaya ayırmağa imkan yoktur. Demek ki kökler kelimelerin çekirdekleridir." (Ergin, 2009: 106).

Zeynep Korkmaz'ın tanımına göre kök, kelimelerin yapısında yer alan bütün ekler çıkarıldıktan sonra, daha küçük parçalara ayrılamayan ve kelimelerin temel anlamlarını oluşturan öğelerdir. Buna göre, kök, bir kelimenin yapısında yer alan anlamlı ve en küçük dil birimi olarak tanımlanabilir. Bir kelimeyi kök ve eklerine ayırmak mümkündür. Ancak, kökler sözcüğün en küçük birimi olunca onları ayırmak mümkün değildir. Köklerden yeni sözcükler türetilmektedir. Her kelimedede mutlaka bir kök bulunmaktadır (Korkmaz, 2009: 9).

Tahir Nejat Gencan'ın tanımlamasıyla kök, başka sözcüklerden ekle ya da bileşme yoluyla türememiş, yapılmamış olanlardır. Bunlara yalınç sözcükler de denilmektedir (Gencan, 1979: 57). Dilimizde kök sözcüklerin çoğu tek hecelidir. Örneğin; göz, gök vs. Bunlar ek ve köke ayrılmazlar. Türkiye Türkçesinde iki heceli kök sözcükler de çokluk teşkil etmektedir. Örneğin; kadın, çiçek vs. Üç heceli kök sözcük ise azlık teşkil etmektedir. Örneğin; kelebek, araba vs. (Gencan, 1979: 57).

Haydar Ediskun'un tanımıyla kök, bir kelimenin anlamı ve yapısı bozulmadan, daha küçük parçaya ayrılmayan ögesidir. Kökler, önceden var olan, sonradan uydurulmayan dil birlikleridir. Kelimelerin atomlarıdır. Nesne ya da hareketleri tek başlarına adlandırılırlar. Yeni kelimeler üretmeye yarayan tohumlardır, ham maddelerdir (Ediskun, 1999: 99).

3. Ek Kavramı Üzerine

3.1. Azerbaycan Türkçesinde Ek Kavramı

Azerbaycan Türkçesi şekil bilgisi üzerine yapılan çalışmalar

DİL ARAŞTIRMALARI

sayı olarak oldukça fazla ve içerik olarak da zengin ve çeşitlidir, bu durum Azerbaycan Türkçesinin zenginliği ile doğrudan alakalıdır. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisi kitapları incelendiğinde dikkat çeken ilk nokta, ek kavramının *şekilçi* olarak adlanmasıdır. Yani, Türkiye Türkçesinde kelimelerin yapısında yer alan, tek başına bir anlam ifade etmeyen, görevini ve anlamını getirildiği köke göre kazanan biçimler, ek kavramı ile ifade ediliyorken; Azerbaycan Türkçesinde *şekilçi* olarak tanımlanmaktadır.

Gazenfer Kazımov *Müasir Azerbaycan dili (Morfolojiya)* adlı kitabında *şekilcileri* morfolojik işlevlerine göre sözdüzelci (leksik)/yapım eki, sözdeğiştirici (gramatik)/çekim eki ve formadüzelci olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Kazımov'a göre sözdüzelci terimi doğru ise sözdeğiştirici terimi yanlıştır, nedeni ise şudur ki, sözdüzelci *şekilçi* de eklendiği kelimenin şeklini değiştirmektedir. Yazar, leksik ve gramatik *şekilçi* terimlerinin de hatalı olduğunu söyler. Bu terimlerin doğru şekli Kazımov'a göre şöyledir; leksik *şekilçi* terimi yerine gramatik-leksik *şekilçi* terimi, gramatik *şekilçi* teriminin yerine de gramatik-morfolojik *şekilçi* terimi kullanılmalıdır. Formdüzeldici *şekilçilere* de dikkat çeken Kazımov, bu *şekilçi* türünün ne yeni bir söz yarattığını ne de iki kelime arasında bağlantı görevi görmediğini söylemektedir (Kazımov, 2010: 24-35).

Şekilçileri ana hatları ile inceleyen Muhtar Hüseyinzade, onları sözdüzelci ve sözdeğiştirici olmak üzere ikiye ayırır. Muhtar Hüseyinzade'nin tanımlamasına göre *şekilçilerin* bir kısmı kökle birleştiklerinde onun yalnız şeklini değil, aynı zamanda anlamına da ciddi şekilde tesir eder ki, buna da sözdüzelci yani leksik *şekilçi* denilmektedir. Dilbilimci, sözdüzelci *şekilçilerin* kelimeye eklenerek onların anlamını değiştirdiğini yeni bir kelime oluşturduğunu, kelimenin hem başına hem sonuna eklenebildiğini, yalnız kelime başına gelen eklerin tamamının başka dillerden Azerbaycan Türkçesine geçtiğini söylemektedir. Kelimenin sonuna gelen *şekilçilerin* çoğunun Azerbaycan Türkçesi kökenli olduğunu söyleyen Hüseyinzade, başka dillerden geçen *şekilçilerin* sadece sözdüzelci *şekilçiler* olduğunu da eklemektedir (Hüseyinzade, 2007: 15-16).

Sözdeğiştirici (gramatik) *şekilciler* ise kelimenin köküne eklenir ve yalnızca kelimenin biçimini değiştirir. Bu ekler, sözcük öbekleri ve cümlelerdeki sözcükler arasında dil bilgisel bir bağlantı

DİL ARAŞTIRMALARI

oluşturur ve Türkçe kökenli ekler olup daima sözün sonuna eklenmektedir. Yalnızca sözün şeklini değiştirmekle beraber anlamına ciddi anlamda tesir etmemektedir (Ceferov, 1968: 12; Halilov, 2016: 61).

Sözdeğiştirici şekilçilere; isimlerde cem/çoğul, hal, mensubiyet/iyelik, haberlik/şahıs), fiillerde zaman ve kip ekleri, sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil ve mastar ekleri dahildir (Kazımov, 2010: 32). Sözdeğiştirici şekilçilerin kelimenin sadece sonuna eklenebildiğine dikkat çeken Hüseyinzade, Azerbaycan Türkçesindeki bazı şekilçilerin hem sözdüzeldici hem sözdeğiştirici olabileceğini söyler ve şu örnekleri gösterir: -ma (-me); -dır; (-dir, -dür -dur); -da (-de); -mış (-miş, -muş, -müş); -ar (-er); -acak (-ecek); -ır (-ir, -ur, ür); -ım (-im, -um, -üm); -ın (-in, -un, -ün); -ış (-iş, -uş, -üş); -malı (-meli); -ası (-si); -a(-e); -ak (-ek) (Hüseyinzade, 2007: 12).

Selim Ceferov, kitabında şekilçiler konusunda oldukça geniş bilgi vermektedir (Ceferov, 2007: 137-170). Dilbilimci, sözdüzeldici ve sözdeğiştirici diye iki ana başlığa ayrılan şekilçileri işlevlerine, kattıkları anlama, ortaya çıkışlarına göre de sınıflandırır ve hatta onların fonetik özelliklerine de değinir. Ekleri yeni kelime türü oluşturabilmesi açısından üç gruba ayırıp inceleyen Ceferov, bu ayırmada diğer kategorilere ayrılan şekilçilerin ad yaparken, fiil yaparken ve zarf yaparken nasıl kullanıldıklarını örneklerle gösterir.

Buludhan Halilov, kitabında şekilçilere geniş bir yer ayırır ve üzerinde oldukça detaylı durmaktadır (Halilov, 2016: 60-131). Halilov da ekleri sözdüzeldici ve sözdeğiştirici şekilçiler olmak üzere iki bölüme ayırır. Ekleri daha sonra kelime oluşturmadaki işleğine göre mehsuldar şekilçiler/işlek ekler ve gayri mehsuldar şekilçiler/işlek olmayan ekler olmak üzere iki gruba ayıran Halilov, mehsuldar şekilçilerin sayı olarak oldukça fazla olmakla birlikte, daha fazla yeni anlamlı kelime üretebildiğini, gayri mehsuldar şekilçilerin ise sayı bakımından az ve tek anlamlı kelimelerden türemiş olan şekilçiler olduğunu dile getirmektedir. Kitabında şekilçileri oldukça geniş bir biçimde inceleyen Halilov, şekilçileri manasına, kökenine, kelime içerisindeki konumlarına göre ayırmış ve örnekler ile detaylandırmıştır.

Gülare Abdullayeva, şekilçilerin eklendikleri kelimelere göre bazen sözdeğiştirici, bazen ise sözdüzeldici şekilci, hatta aynı anda

DİL ARAŞTIRMALARI

ikisini de karşılayabileceği durumuna dikkat çekmiş ve bu ekleri kitabında belirtmiştir. Şekilçilerin sınıflandırılması konusunda yukarıda ismi geçen araştırmacıların sınıflandırmasına ayrı bir kategori daha açan Abdullayeva, şekilçileri yazılış şekline göre de tasnife tabi tutar (Abdullayeva, 2013: 6-20).

3.2. Türkiye Türkçesinde Ek Kavramı

Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı kitabında ek kavramını detaylı bir incelemeye tabi tutar (Korkmaz, 2009: 9-136). Korkmaz, ek kavramını şu şekilde tanımlar: “Ekler kelimelerin yapısında yer alan, tek başına bir anlam ifade etmeyen, görevini ve anlamını getirildiği köke göre kazanan biçimlerdir” (Korkmaz, 2009: 15). Türkçe yapı bakımından sondan eklemeli bir dil olduğu için, yeni kelimelerin türetilmesinde ve dile işleklik kazandırmada ekler, çok önemli bir görevi yerine getirirler. Bir başka deyişle ekler, kelimenin yapısında yer alan, tek başına kullanılmayan, kökler ile bileşerek gövdeler, gövdeler ile birleşerek de yeni kelime gövdeleri oluşturan yahut da kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran görevli şekillerdir (Korkmaz, 2009: 15).

Mehmet Hengirmen’e göre; sözcüklerin görevlerini belirtmeye ya da sözcük türetmeye yarayan anlam değiştirici en küçük ses ya da ses birleşimine *ek* denir. Ekler, bir ya da daha çok sestem oluşabilir. Genellikle dünya dillerinde ön ek, iç ek ve son ek olmak üzere üç türlü ek vardır. (...) Türkçe, sözcük köklerine eklerin getirilmesiyle işleyen bağlantılı bir dildir. Bu nedenle ekler, Türkçenin yapısı ve işleyiş düzeni bakımından büyük bir önem taşır (Hengirmen, 2007: 273).

Muharrem Ergin’in tanımlamasına göre ek, kelime bünyesinde görülen, tek başına manası olmayan ve kullanılmayan, ancak köklerle birleşmek suretiyle kullanılan ve mana ile ilgili bir vazife gören şekillere denir (Ergin, 2009: 114). Ergin’in de belirttiği gibi, ekler, köklerle birleşerek onları gövde halinde genişleten, kök ve gövdelerin çeşitli durumları, halleri ve şekilleri ifade etmeleri için onları takviye eden dil birlikleri, ek dediğimiz morfemlerdir.

Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi* adlı kitabında bu konuyla alakalı örneklerden de yararlanarak bilgi vermektedir (Gencan, 1979: 56-62). Gencan’ın tanımıyla, sözcük türetmeye ya da sözcüklerin görevlerini belirtmeye yarayan parçalara ek denir. Eklendikleri sözcüklerin

DİL ARAŞTIRMALARI

çeşitlerini değiştirerek başka anlamda sözcükler türetmeye yaramaktadır. Örneğin; yol+cu, sön+mez vs. (Gencan, 1979: 59).

Haydar Ediskun, ekleri yani morfemleri, anlamları olmayan ancak kelimelerden kelimeler türetmekle ya da durum, ilgi, nicelik, kip, zaman ve kişi ile ilgili birer anlam katmakla görevli dil bilgisi öğeleri olarak tanımlamaktadır. Ediskun'un açıklamasına göre, ekler genellikle, türemiş ve bileşik olmazlar. Ancak günümüzde, dilimizde yaşayan -erek, -dikçe, -dikte, -meksizin... gibi ekleri, birer bileşik ek olarak benimsenebilir (Ediskun, 1999: 100-101).

Türkçede ekler yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere ikiye ayrılır. Yapım ekleri kelimenin anlamını ve yapısını değiştiren morfemlerdir. İsim ve fiil kök ya da gövdelerine eklenerek onlardan yeni isim veya fiil gövdeleri yapan eklere *yapım eki* denir. “Yapım ekleri, kelime kök ve gövdelerine gelerek onların farklı anlamlar kazanmalarını sağlar. Bu sayede dilin hem anlatım yeteneği gelişir hem de söz varlığı genişler. Yapım ekleri eklendikleri kök ve gövdelerin manalarında değişiklik yaparlar. Yapım eki ile meydana getirilen bir kelime gövdesi, kendisinden türediği kök veya gövde ile uzak yakın bir ilgisi olmakla beraber ondan ayrı ve yeni bir mana taşır” (Ergin, 2009: 121-124).

Türkçede kelime, köklere yapım eki getirilerek yapılır. Türkçede dört çeşit yapım eki vardır: 1. İsimden isim yapma ekleri: isim kök ve gövdelerinden farklı isimler yapar. 2. İsimden fiil yapma ekleri: isim kök ve gövdelerinden fiil yapar. 3. Fiilden isim yapma ekleri: fiil kök ve gövdelerinden isim yapar. 4. Fiilden fiil yapma ekleri: fiil kök ve gövdelerinden fiil yapar. Türkçede eklerin ekleniş sırası bir sisteme bağlıdır. Kelime türeten ekler oldukları için yapım ekleri sıralama bakımından çekim eklerinden önce gelirler. Bir kelimeye birden fazla yapım eki üst üste eklenebilir. Örneğin; Ön+cü+lük, baş+la+t+tır (Korkmaz, 2009: 22).

Eylemlerin, adların kök ya da gövdelerine gelerek kişi, zaman, soru, çoğul, olumluluk ve olumsuzluk gibi kavramlar veren eklere *çekim ekleri* denir.” (Hengirmen, 2007: 273).

Suer Eker'e göre, çekim ekleri (inflectional suffix), eylem ya da ad soylu sözcüklere gelerek, bağlı oldukları sözcük öbeklerine göre, sözcükler arasında durum, iyelik, çokluk, kip, zaman, sayı vb. geçici ilişkiler kuran, anlamı değiştirmeyen görevsel bağımlı biçim

DİL ARAŞTIRMALARI

birimlerdir. Çekim ekleri, eklendikleri sözcüklere herhangi bir yeni anlam katmaz, yalnızca onlara işleklik kazandırır (Eker, 2013: 285).

Sonuç

Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre kelime türleri esas nitk hissesi (isim, sıfat, say, evezlik, zarf, fiil) ve kömekçi nitk hissesi (bağlayıcı, koşma, edat, nida ve modal sözler) olmak üzere iki grup altında öğrenilmekte, Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarında genel kabul olunan görüşe göre ise kelime türleri isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem şeklinde gruplara ayrılmaktadır.

Her iki dilde kök kavramının tanımı aynı olup, “sözcüklerin üzerlerine aldıkları bütün çekim-yapım eklerinin çıkarılması sonrasında ortada kalan ve daha da parçalanamayan anlamlı söz birimine *kök* denir” şeklindedir.

Azerbaycan Türkçesi dilbilgisi kitaplarına baktığımızda dikkat çeken ilk noktanın ek kavramının *şekilçi* olarak adlandırılmasıdır. Fakat bu fark sadece adlandırmadan ibaret olup içerik ve anlatım açısından çok fazla fark bulunmamaktadır. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisi kitaplarında eklerin genellikle iki kısma (sözdüzeldici / yapım ekleri ve sözdeğiştirici / çekim ekleri) ayrılarak incelendiği görülmektedir. Yapım ekleri adlardan ad, fiil, sıfat ve zarf; fiillerden fiil, ad, sıfat ve zarf yapan ekler olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Çekim eklerine isimlerde çoğul, hal, mensubiyet/iyelik, haberlik/şahıs, fiillerde kip ve zaman ekleri, sıfat-fiil, zarf-fiil ve mastar ekleri dahil edilmektedir.

Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarında da ekler yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Türkiye Türkçesinde yapım ekleri kendi içerisinde isimden isim yapım ekleri, isimden fiil yapım ekleri, fiilden isim yapım ekleri, fiilden fiil yapım ekleri olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Çekim ekleri ise isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olmak üzere ikiye ayrılır ki, böyle bir sınıflandırma Azerbaycan Türkçesi dilbilgisi kitaplarında yer almamakla birlikte, her iki dilde çekim ekleri, eklendiği kelimenin başka kelimelerle bağlantı kurmasını sağlayan morfolojik unsurlar olarak tanımlanmaktadır.

DİL ARAŞTIRMALARI

Sonuç itibariyle ek ve kök kavramı hem anlam açısından hem de işlevsel özelliği bakımından her iki yazı dilinde de aynı olup, sadece anlatıma dayalı bazı farkların olduğu gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

1. ABDULLAYEVA, G. (2013), Müasir Azərbaycan Dili (Morfologiya-Sintaksis), Elm ve Tehsil Yayınları, Bakü.
2. AKALIN, Ş. H. (2009), Akalın'ın, Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun aylık düzenlediği toplantılar kapsamında "Türk Dilinin Özellikleri ve Gücü" konulu konferansından.
3. BANGUOĞLU, T. (1974), Türkçenin Grameri, Baha Mat. İstanbul.
4. CEFEROV, S. (1968), Azərbycan Dilinde Sözdüzeldici ve Sözdəyişdirici Şəkilçilər, Maarif Neşriyatı, Bakü.
5. CEFEROV, S. (2007), Müasir Azərbaycan Dili, Leksika, 2. Hisse 3. Neşr, Şerg-Qerb Yayınları. Bakü.
6. EDİSKUN, H. (1999), Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi. İstanbul.
7. ERGİN, M. (2009), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul.
8. GENCAN, T. N. (1979), Dilbilgisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
9. GÖKNEL, Y. (1974), Modern Türkçe Dilbilgisi, Hür Efe Matbaası. İzmir.
10. HÜSEYNZADE, M. (2007). Müasir Azərbaycan Dili, Morfologiya, 3. Hisse, Şerg-Gerb Yayınları, Bakü.
11. KARAKAŞ, D. (2020), Türkiye Türkçesi ile Azərbaycan Türkçesi Yapım Eklerinin Karşılaştırılması, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
12. KAZIMOV, G. Ş. (2010), Müasir Azərbaycan Dili, Morfologiya, Elm ve Tehsil Yayınları, Bakü.
13. KORKMAZ, Z. (2009), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları. Ankara.
14. HALİLOV, B. (2016), Müasir Azərbaycan Dilinin Morfologiyası, Papirus Neşriyyat-Poligrafiya. Bakü.
15. GULUSOY, İ. (2019), Türkiye Türkçesi ve Azərbaycan Türkçesinde Şart Cümlesine Dair, Türkiyat Mecmuası, c. 29/1, s. 81-92, Türkiye.

DİL ARAŞTIRMALARI

16. HENGİR MEN, M. (2007), Türkçe Dilbilgisi, Engin Yayınevi, Ankara.
17. EKER, S. (2013), Çağdaş Türk Dili, 8. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara.

SONÇAG YAYINCILIK MATBAACILIK
Istanbul Cad. Istanbul Çarşısı No.: 48/48
İskitler 06070 ANKARA
T: (312) 341 36 67
soncagyayincilik@yandex.com
www.soncagyayincilik.com.tr

